

LIUBLINO UNIJOS TVARUMO PROBLEMA VALSTYBĖS CENTRALIZACIJOS AKIVAIZDOJE: LIETUVOS BAJORIJOS POZICIJOS (TARP KETVERIŲ METŲ SEIMO IR GARDINO SEIMO)

DR. RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

*Lietuvos istorijos institutas
Lithuanian Institute of History
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius*

*Nacionalinis muziejus
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai
National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania
Katedros a. 4, LT-01143 Vilnius*

*El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com
ORCID 0000-0002-3361-4151*

Santrauka

Straipsnyje atskleidžiama skirtingų Lietuvos Didžiosios Kuni-
gaikštystės politinių grupuočių laikysena unijos su Lenkijos Karalys-
te atžvilgiu šalyje vykstant intensyviems centralizacijos procesams.
Analizei pasirinktas 1788–1793 m. laikotarpis, kurį ženkliu reikš-
mingi valstybės valdymo pokyčiai: 1) Ketverių metų seimo laikotarpis
(1788–1792), per kurį buvo priimta 1791 m. Gegužės trečiosios konsti-
tucija ir 1791 m. Abiejų tautų tarpusavio garantijos įstatymas (įžadas),

2) Ketverių metų seimo reformas naikinusių generalinės Abiejų Tautų konfederacijos veikla 1792–1793 m. ir 3) paskutinio Abiejų Tautų Respublikos seimo, veikusio Gardine 1793 m., veikla Lenkijos ir Lietuvos santykiams siekiant sugrąžinti *status quo*. 1794 m. sukilimo keliamos idėjos ir jame išryškėjusi takoskyra tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenės vadų šiame straipsnyje neaptariama.

Atlikus istoriografijos bei aptariamo laikotarpio šaltinių analizę prieinama prie išvadų, kad XVIII a. paskutiniais dešimtmečiais Lenkijos ir Lietuvos unijos išsaugojimo siekiai buvo bendri visai Lietuvos bajorijai, nepriklausomai nuo to, kokiai politinės minties srovei atstovauta. 1791 m. Gegužės trečiosios konstitucijos priėmimas buvo reikšminga Lietuvos atstovų nuolaida, priimta įvertinus sudėtingą visos valstybės situaciją. Šios nuolaidos rezultatas buvo 1791 m. spalio 20 d. pasiektas kompromisas. Seimo priimtas Abiejų Tautų tarpusavio garantijos įstatymas naujai įtvirtino unijinį Lietuvos ir Lenkijos ryšį. Tačiau 1792 m. konfederacijos kūrėjai, ignoruodami Abiejų Tautų tarpusavio garantijos įstatymą, deklaravo atkuriantys Liublino unijos aktu nustatytus Lietuvos ir Lenkijos santykius bei sugrąžinantys visų Lietuvos institucijų atskirumą. Praktiškai eita netgi toliau – atskirtos nuo pat įsteigimo buvusios bendros institucijos. Ši politika atspindėjo konservatyviųjų prorusiškos orientacijos Lietuvos respublikonų programą. Lietuvos atstovų dėka 1793 m. Gardino seime buvo įtvirtintas dualistinis valstybės modelis.

Reikšminiai žodžiai: Liublino unija, Abiejų Tautų Respublika, centralizacija, konstitucinė monarchija, Ketverių metų seimas (1788–1792), konfederacija, 1793 m. Gardino seimas.

Įvadas

Paskutiniais XVIII amžiaus dešimtmečiais Abiejų Tautų Respublika išgyveno vadinamąjį „protų perversmą“ laikotarpį, atvedusį

valstybę į švelniąją revoliucija įvardintą 1791 m. Gegužės trečiosios konstitucijos epochą. Apšvietos idėjų veikiama politinė mintis skleidėsi plačiu valstybės ateities vizijų, realių valdymo pertvarkos projektų ir jų įgyvendinimo planų spektru, išpopuliarėjusia politine publicistika, to meto periodinėje spaudoje keliamais pasiūlymais tobulinti valdymą, polemniais „laiškais“, „atsiliepimais“ ar „nuomonėmis“. Vakarų Europos Apšvietos politinės minties atstovų Jeano Jacques'o Rousseau, Charles'o Louis Montesquieu, Davido Hume'o ir kitų darbai buvo skaitomi, analizuojami, aptariami, siekiant surasti Lenkijos ir Lietuvos valstybei tinkantį tolesnės raidos modelį. Gausioje politinėje publicistikoje tradiciniam bajoriškajam respublikonizmui oponavo tiek respublikonai-reformatoriai, tiek nuosaikieji ir radikalieji monarchistai. Ketverių metų seimo laikotarpiu į politinį diskursą aktyviai įsijungė ir konstitucinės monarchijos apologetai.

Rusijos imperijos protektorato sąlygomis Abiejų Tautų Respublikos intelektualinis elitas subrandino esminių permainų programą, kurią įgyvendinti ėmėsi Stanislovo Augusto Poniatovskio rūmų grupė, valstybės valdymą pasukusi centralizavimo ir modernizavimo linkme. Valdovo grupuotė, siekdama sustiprinti monarcho vaidmenį, įvedė paveldimą sostą, centralizavo vykdomosios valdžios institucijas, naikino federacinę valstybės pobūdį ir įgyvendino kitų sričių reformas. Kartu suaktualino Lenkijos ir Lietuvos unijos klausimą, aktyviai keltą tiek reformų šalininkų, tiek priešininkų politiniuose raštuose. Tokiame kontekste Lenkijos ir Lietuvos unijos „suglaudindimas“ tapo vienu iš politinės darbotvarkės klausimų.

Unijinių Lenkijos ir Lietuvos santykių problema Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu jau yra sulaukusi plataus tyrėjų dėmesio. Ivano Lapo ir Adolfo Šapokos darbai formavo Lietuvos valstybingumo po Liublino unijos tradiciją¹, šiuo klausimu kompetentingas

¹ Plačiau žr.: Jurgaitis, R., Šmigelskytė-Stukienė, R. Ketverių metų seimo epocha Adolfo Šapokos tyrimuose. Šapoka, Adolfas. *Raštai*, t. 2: *Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos*. Vilnius, 2008, p. 35–36.

išvadas yra pateikę Leonas Mulevičius², Mečislovas Jučas³, Zigmantas Kiaupa⁴ ir kiti autoriai. Iš gausios lenkų istoriografijos paminėtini Juliuszo Bardacho⁵, Jerzy'o Maleco⁶, Andrzejaus Zakrzewskio⁷, Wojciecho Szczygielskio⁸ darbai, iš esmės pakeitę iki XX a. paskutinių dešimtmečių Lenkijos istorijos tyrimuose dominavusią tendenciją Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos siekius išlaikyti federacinį valstybės modelį ir Liublino unijos principus vertinti kaip „lietuvišką partikuliarizmą“ ar „separatizmą“⁹.

Pastebėtina, kad Lietuvos atstovų laikysenos vertinimas istoriografijoje labai priklausė nuo to, kaip buvo žiūrima į poliublijinio laikotarpio Abiejų Tautų Respublikos politinę sąrangą. Istorikai, teigę, kad XVIII a. antroje pusėje Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo tik viena iš trijų provincijų, bet ne lygi Lenkijai sudėtinės valstybės dalis,

² Mulevičius, L. Lietuvos savarankiškumas ir Abiejų tautų savitarpio garantijos įstatymas. *Lituanistica*, 1992, Nr. 4 (12), p. 70–78.

³ Jučas, M. *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid. – XIX a. pr.)*. Vilnius: Aidai, 2000.

⁴ Kiaupa, Z. The Rise of the Mutual Guarantee of the Two nations. *Europa unii i federaciji. Idea jedności narodów i państw od średniowiecza do czasów współczesnych*. Praca zbiorowa pod redakcję Krzysztofa Slusarka. Kraków, 2004, s. 91–98.

⁵ Bardach, R. Konstytucja 3 Maja a unia polsko-litewska. *Przegląd Historyczny*, t. LXXXII, z. 3–4, 1991, s. 383–410; Bardach, R. Konstytucja 3 Maja a Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów z 20 X 1791 roku. *Lithuania*, t. 3 (4), 1991, s. 23–32.

⁶ Malec, J. Problem stosunku Polski do Litwy w dobie Sejmu Wielkiego (1788–1792). *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. XXXIV, z. 1, 1982, s. 31–50; Malec, J. Walka szlachty litewskiej o zachowanie III Statutu w drugiej połowie XVIII wieku. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. XLIV, z. 1–2, 1992, s. 65–71.

⁷ Zakrzewski, A. B. Niepodległość w Rzeczypospolitej, czyli Litwa wobec Korony, wieki XVI–XVIII. *Nawyższa Pani swoich praw... Idee wolności, niepodległości i suwerenności Rzeczypospolitej 1569–1795*, pod redakcją A. Grześkowiak-Krwawicz. Warszawa, 2019, s. 87–101; Zakrzewski, A. B. *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.) Prawo – Ustrój – Społeczeństwo*. Warszawa, 2013.

⁸ Szczygielski, W. *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*. Łódź, 1994.

⁹ Płg. Michalski, J. Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasach panowania Stanisława Augusta. *Zapiski Historyczne*, t. 51, z. 1, 1986, s. 97–131. J. Michalskiu vertinimai giliai įsišaknijo lenkų istoriografijoje ir yra cituojami net naujausiose Lenkijos istorijos sintezėse, žr.: Augustyniak, U. *Historia Polski, 1572–1795*. Warszawa, 2008.

Lietuvos atskirumo ir lygių teisių jungtinėje valstybėje reikalavimus laikė lietuviško separatizmo apraiškomis ar netgi išdavyste, o Lietuvos atskirumo idėjų skleidėjus tapatino vien tik su konservatyviaja bajorija¹⁰. Stiprėjančiai valstybės integracijai ir unifikacijai pagrįsti rentasi net ir filologiniais argumentais. Antai politinės raštijos tyrinėtoja Ewa Bem-Wiśniewska pastebėjo, kad pradėdant septintuoju XVIII a. dešimtmečiu Abiejų Tautų Respublikos šaltiniuose pamažu ima nykti terminas „Respublika“, užleisdamas vietą žodžiams „Lenkija“ ir „tėvynė“. Šie procesai, mokslininkės vertinimu, rodė pasikeitusį Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos mąstymą ir suvokimą, kas yra valstybė¹¹. Tokį požiūrį sukritikavo garsi Apšvietos epochos specialistė Anna Grześkowiak-Krwawicz, ji atkreipė dėmesį, kad statistinius raštijos tyrimus reikia vertinti su didelėmis išlygomis, o E. Bem-Wiśniewskos pateiktos išvados toli gražu neatspindi visų Lenkijos ir Lietuvos valstybės politinės minties srovių nei viso tos epochos politinio diskurso¹².

Kiek kitaip į unijos išsaugojimą žvelgė istorikai, pripažinę federacinės dviejų valstybių – Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – Respublikos egzistavimą. Šios krypties atstovai išvadas grindė parlamentarizmo tyrimų rezultatais ir valstybinių institucijų raidos analize pabrėždami, kad centrinių valdymo institucijų, tokių kaip Nuolatinė taryba ar Edukacinė komisija, sukūrimas, neintegravo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės į Lenkijos Karalystės sudėtį, o XVIII a. antrosios pusės seimuose ir konfederacijose keliama reikalavimai išlaikyti 1569 m. unijos aktu įtvirtintas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teises jungtinėje valstybėje buvo natūralus Lietuvos bajorijos interesų gynimas, savo ruožtu stabdęs

¹⁰ Michalski, J. Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasach panowania Stanisława Augusta. S. 97.

¹¹ Bem-Wiśniewska, E. *Funkcjonowanie nazwy Polska w języku czsów nowożytnych*. Warszawa, 1998.

¹² Grześkowiak-Krwawicz, A. *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. Toruń, 2018, s. 63.

valstybės centralizavimą¹³. Lietuvos valstybingumo atributų saugojimą laikdami pagrindine vertybe, kai kurie šios krypties autoriai net ir 1792–1793 m. Lietuvos konfederacijos veiklą vertino kaip lietuviško patriotizmo pasireiškimą¹⁴.

Pabrėžtina ir tai, kad naujausiuose darbuose, skirtuose XVIII a. paskutinio dešimtmečio reformoms, pagrindinis akcentas skiriamas nebe vidiniam Lenkijos ir Lietuvos ginčui dėl unijinių santykių išsaugojimo, bet geopolitiniam ir politiniam šių reformų kontekstams. Abiejų Tautų Respublika traktuojama kaip bendras politinis kūnas, pabrėžiamas vieningas Lenkijos ir Lietuvos bajorijos pasiryžimas stiprinti valstybės suverenumą ir išsivaduoti iš kaimyninių valstybių „globos“. Antai 2018 m. išleistos Baltarusijos valstybingumo istorijos sintezės autoriai akcentavo, kad net ir Rusijos imperijos protektorato sąlygomis Stanislovui Augustui pavyko sutelkti šalininkus Nuolatinėje taryboje ir įgyvendinti reformas ne tik švietimo, bet ir ekonomikos srityje, o pasikeitusi geopolitinė situacija Ketverių metų seimo išvakarėse sudarė puikias sąlygas siekti visiško Rusijos protektorato panaikinimo ir valstybės suverenumo susigrąžinimo. Šis suvereniteto siekis buvo įgyvendintas bendromis susivienijusios karaliaus grupuotės ir reformatorių-patriotų grupuotės pastangomis priimant Gegužės trečiosios konstituciją. Tokiu būdu, vertinant konstitucijos reikšmę, akcentuojamas ne Lietuvos unijos su Lenkija klausimas, bet visos valstybės – „Respublikos“ (Речи Посполитой) – suverenumo įtvirtinimas (pabraukta mano – R. Š.-S.). Žvelgiant į istorinius procesus

¹³ Išsamiau žr.: Šmigelskytė-Stukienė, R. Liublino unija: idėjos tęstinumas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijose Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu. *Liublino unija: idėja ir jos tęstinumas / Unia Lubelska: idea i jej kontynuacja*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Sudarė L. Glemža ir R. Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius, 2011, p. 352–380.

¹⁴ Pavyzdžiui, A. Šapoka Targovicos konfederacijos šalininkus Lietuvoje laikė patriotais tik dėl jų priešinimosi centralizacijos procesui. Žr. A. Šapokos išrašus tema „Targovičėnai – patriotai“. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (LMAVB RS, f. 233, b. 129)*. Plačiau žr.: Jurgaitis, R., Šmigelskytė-Stukienė, R. Ketverių metų seimo epocha Adolfo Šapokos tyrimuose, p. 35–36.

per to meto geopolitinių iššūkių prizmę, vidinė reformuotos valstybės sąranga, Lietuvos ir Lenkijos institucijų struktūra ir atstovavimo principai tampa antraeiliais, į juos nesigilinama, tad ir apie 1791 m. spalio 20 d. įstatymą neužsimenama nė žodžiu¹⁵.

Kad toks požiūris neapima viso problemos spektro, rodo teisės istoriko Vaidoto Vaičiaičio įžvalgos – Gegužės trečiosios konstitucijos reikšmė permąstoma plačiame Lietuvos konstitucingumo kontekste. Aptaręs Gegužės trečiosios konstitucijos „lietuviškumo“ matmenis, V. Vaičaitis argumentuotai pastebi, kad išskirtinę vietą greta kitų Gegužės trečiosios konstituciją lydinių aktų (t. y. 1791 m. kovo 24 d. Seimelių įstatymo, 1791 m. balandžio 18 d. Miestų įstatymo ir 1791 m. gegužės 5 d. Seimo deklaracijos) užima „1791 m. spalio 20 d. Abiejų tautų tarpusavio įsipareigojimas, nes jame „įtvirtinta lenkų ir lietuvių tautų vienybė bendroje valstybėje traktuojama kaip amžinas ir nekeičiamas principas, prilygintas Liublino unijai ir ateities monarchų amžinai *pacta conventa*“¹⁶. Autoriaus nuomone, „spalio 20 d. Įsipareigojimas, skirtingai nei anksčiau minėti konstituciniai aktai, nekyla iš Gegužės 3-iosios Konstitucijos, o ją viršija kaip turintis aukštesnį konstitucinį statusą, nes yra nekeičiamas ir „visiems laikams sudarytas“, o susieti šį dokumentą su Gegužės 3-iosios Konstitucija leidžia jame pateikta nuoroda į „Valdymo įstatymą“ ir ten pateikta jo nauja interpretacija – jis turi tarnauti „Lenkijos Karūnai ir Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei“¹⁷.

Taigi, Abiejų tautų tarpusavio garantijos įstatymas (Įsipareigojimas) ir jame įtvirtintos nuostatos yra vienas atskaitos taškų, nuo

¹⁵ *История белорусской государственности. Том 1: Белорусская государственность: от истоков до конца XVIII в.* Минск, 2018, с. 540–543.

¹⁶ Vaičaitis, V. 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija ir Lietuvos konstitucingumo tradicija. *Parlamento studijos*, 2013, Nr. 14, http://www.parlamentostudijos.lt/Nr14/14_teise_1.htm [Žiūrėta 2020 m. lapkričio 9 d.].

¹⁷ Vaičaitis, V. 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija ir Lietuvos konstitucingumo tradicija. *Parlamento studijos*, 2013, Nr. 14, http://www.parlamentostudijos.lt/Nr14/14_teise_1.htm [Žiūrėta 2020 m. lapkričio 9 d.].

kurio galime vertinti Lenkijos ir Lietuvos unijos idėjos tvarumą kintančioje XVIII a. pabaigos Respublikos visuomenėje. **Šio straipsnio tikslas** – remiantis istoriografijos įdirbiu bei analizuojamo laikotarpio šaltiniais, atskleisti įvairioms politinės minties srovėms atstovaujančių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų laikyseną unijos atžvilgiu. Analizei pasirinkome 1788–1793 m. laikotarpį, paženklinatą trimis svarbiais paskutinių Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo metų politiniais įvykiais: Ketverių metų seimą, priėmusį garsiąją Gegužės trečiosios konstituciją, 1792–1793 m. generalinę Abiejų Tautų konfederaciją, žinomą Targovicos vardu, ir paskutinį Respublikos seimą, veikusį Gardine 1793 metais. 1794 m. sukilimo idėjos ir jame išryškėjusi takoskyra tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenės vadų šiame straipsnyje neanalizuojama.

Ketverių metų seimas ir Lietuvos bajorijos pozicijos unijos atžvilgiu

Ketverių metų seimo išvakarėse Abiejų Tautų Respublikos idėjiniame lauke reiškėsi daugybė įvairių politinės minties srovių ir joms atstovaujančių politinių grupuočių. Tai ir radikalūs respublikonai, siekiantys išlaikyti nepakeistą valdymo formą, senąsias bajorijos laisves ir teises, ir nuosaikūs respublikonai, pasisakantys už tam tikras valstybės valdymo reformas, ir įvairių formų monarchijos šalininkai, iš kurių aktyviausiai veikė karaliaus Stanislovo Augusto rūmų grupuotė, kelianti konstitucinės monarchijos įvedimo programą bei propaguojanti centralizuotos unitarinės valstybės kūrimo idėją¹⁸. Nė viena iš šių grupuočių nebuvo vienalytė. Kiekvienai jų įtakos turėjo skirtingos magnatų „partijos“ su savo Abiejų Tautų Respublikos ateities vizija, kurioje bene svarbiausią vietą užėmė Respublikos ryšių su

¹⁸ Plačiau apie politines Ketverių metų seimo grupuotes ir jų idėjas žr.: Lis, R. *W poszukiwaniu prawdziwej Rzeczpospolitej. Główne nurty myśli politycznej Sejmu Czteroletniego*. Kraków, 2018.

kaimyninėmis valstybėmis klausimas. Greta tradicinės prausiškios krypties atstovų XVIII a. devintajame dešimtmetyje ypač padaugėjo proprūsiskos orientacijos politikų, Respublikos ateitį siejančių su Prūsijos karalyste¹⁹.

Šios politinės minties srovės buvo bendros visos Respublikos bajorijai. Tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų ir bajorų buvo tiek radikalių, tiek nuosaikių respublikonų, tiek ir monarchijos šalininkų. Tačiau svarbu pabrėžti, kad kalbėti apie visoje Respublikoje veikiančias politines grupuotes aptariamam laikotarpiui galime tik sąlygiškai: politinio veikimo lauke Lenkijos Karalystės (Karūnos) ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija veikė atskirai, organizuodamasi į konfederacijas (tiek į seimines, tiek ir neseimines) ir per jas realizuodama savo politinius siekius. Vienintele visoje Respublikoje veikiančia politine grupuote aptariamam laikotarpiui galėtume laikyti nebent karaliaus Stanislovo Augusto „rūmų partiją“, suformuotą nuoseklios karaliaus politikos būdu, palaipsniui patraukiant į savo pusę dalį didikų ir vidutiniosios bajorijos²⁰. Tačiau ir vadinamoji „rūmų partija“ nebuvo vienalytė. Joje matome centralizuotos valstybės kūrimo priešininkų, tokių kaip Lietuvos pakancleris Joachimas Chreptavičius ar Trakų kaštelionas Kazimieras Konstantinas Pliateris²¹.

Vertindami Lietuvos bajorijos požiūrį į unijinius santykius su Lenkija Ketverių metų seime remsimės Lietuvos seimo maršalo Kazimiero Nestoro Sapiegos vadovaujamos Lietuvos konfederacijos laikysena. Kaip atskleidė istoriko Andzejaus Stroynowskio atlikti tyrimai,

¹⁹ Zielińska, Z. *Kollątaj i orientacja pruska u progę Sejmu Czteroletniego*. Warszawa, 1991, s. 13–19 ir kt.

²⁰ Stanislovo Augusto rūmų grupuotės formavimosi procesą atskleidė Stanisławas Kościałkowski ir Dorota Dukwicz, žr.: Kościałkowski, S. *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski. Studia nad wewnętrznymi dziejami Litwy w początkach panowania Stanisława Augusta (1765–1780)*, t. 1, Londyn, 1956; Dukwicz, D. *Rosja wobec Sejmu Rozbiorowego Warszawskiego (1772–1775)*. Warszawa, 2015.

²¹ Zielińska, Z. *Plater Kazimierz Konstany. Polski Słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), t. XXVI, 1981, s. 665–672.

Lietuvos seimo konfederacija 1788–1791 m. nuosekliai demonstravo vieningumą, keldama koncepciją išlaikyti dualistinę Respublikos pobūdį kaip atsvarą „rūmų partijos“ ir patriotų-reformatorių grupuotės inicijuojamiems valstybės centralizavimo projektams, vedusiems, mokslininko žodžiais, prie „vardo *Lenkija* naudojimo Gegužės trečiosios konstitucijos tekste“²². Apibendrinta dualistinio valstybės modelio koncepcija dar 1790 m. buvo išdėstyta Lietuvos didžiojo maršalo Ignoto Potockio seimui pateiktame valdymo formos projekte (*Projekt do formy rządu*)²³. Neutrūko ir Lietuvos pasiuntinių pasisakymų seime, akcentuojančių unijos svarbą. Antai garsusis Jeano Jacques'o Rousseau veikalų vertėjas į lenkų kalbą, Žemaitijos pasiuntinys seime respublikonas Mauricijus Pranciškus Karpis kalboje, pasakytoje seime 1791 m. kovo 14 d. svarstant Seimelių įstatymą, pabrėžė, kad „civilinių bei policinių teisių „formos“ požiūriu, lietuvių ir lenkų tautos gali skirtis, tačiau vienoje į Uniją susijungusioje tautoje privalo būti vienodos politinės teisės“²⁴.

Prieš valstybės centralizavimą taip pat pasisakė gana didelė grupė Lietuvos senatorių ir ministrų: Livonijos vyskupas Juozapas Kazimieras Kosakovskis, etmonas Mykolas Kazimieras Oginskis, kancleris Aleksandras Sapiega, Smolensko vaivada Pranciškus Sapiega, Smolensko kaštelionas Antanas Suchodolskis ir kiti. Žinant tokią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovų poziciją, kyla klausimas, kodėl vis dėlto Lietuvos pasiuntiniai balsavo už Gegužės trečiosios konstituciją, padėjusią pamatus valstybei centralizuoti, kai išankstinis balsavimas gegužės 2-osios naktį rodė, kad ją palaiko tik pusė Lietuvos atstovų. Istoriofrafijoje į šį klausimą pateikiama keletas atsakymų. Greta kaltinimo „reformatorių sąmokslu ir apgaule“ (A. Šapoka), pabrėžiamas

²² Stroynowski, A. Problem odrębności litewskiej na sejmach lat 1778–1786, in: Stroynowski, A. „Wieczory sejmowe“. *Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*. Częstochowa, 2013, s. 255.

²³ *Ten pat*, p. 255.

²⁴ Karpis, M. P. *Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio rinkiniai raštai*. Parengė D. Vičiūnas. Vilnius, 2017, p. 39.

ir „Lietuvos atstovų natūralios politinės brandos faktas, pasireiškęs ankstesniųjų vertybinių nuostatų perkainavimu ir naujų vadovaujančiųjų grupuočių susidarymu“ (A. Stroynowski²⁵) bei Lietuvos bajorijos sugebėjimas mobilizuotis grėsmės iš išorės akivaizdoje, jų parodytas solidarumas su Lenkijos bajorija, siekiant užtikrinti reformų tęstinumą ir išsaugoti valstybės suverenumą (J. Bardach, A. Zakrzewski, W. Szczygielski²⁶).

Akivaizdu, kad 1791 m. Gegužės trečiosios konstitucija buvo priimta Lenkijos ir Lietuvos bajorijos politinio kompromiso keliu, radikaliems respublikonams, konstitucinės monarchijos šalininkams, centralizuotos unitarinės valstybės ideologams bei įvairioms politinėms srovėms atstovaujantiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atskirumo šalininkams susivienijus prieš konservatyviąją bajoriją Rusijos agresijos akivaizdoje. Tačiau šis susitelkimas buvo laikinas. Priėmus konstituciją, Lietuvos senatoriai ir pasiuntiniai neatsisakė idėjos išlaikyti Lietuvos institucijų atskirumą. Jei paskutinėmis 1791 m. gegužės dienomis seime vykęs „Sargybos“ įstatymo projekto svarstymas didelių debatų nesukėlė (šios institucijos veiklą reglamentavęs įstatymas buvo priimtas birželio 1 d.²⁷), tai vos pradėjus svarstyti bendrų komisijų steigimo įstatymų projektus, seime kilo audringos diskusijos. Kaip rodo plati temos istoriografija, parlamentarų nuotaikoms nemenkos įtakos turėjo seimo sesijų pertrauka, trukusi nuo birželio 28 d. iki rugsėjo 15 d. Po šios pertraukos Lietuvos seiminė konfederacija ėmė aktyviai reikalauti atskiros išdo komisijos.

Ypač audringos diskusijos seime kilo po to, kai 1791 m. spalio 7 d. vykusiame posėdyje buvo perskaitytas Krokuvos pasiuntinio Mikołajaus Russockio pateiktas Išdo komisijos įstatymo projektas,

²⁵ Stroynowski, A. „Wieczory sejmowe“. *Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, s. 255.

²⁶ Žr. bibliografiją nuorodose Nr. 2–8.

²⁷ Šapoka, Adolfas. Raštai, t. 2, p. 297; Wojakowski, J. *Straż Praw*. Warszawa, 1982, s. 73.

numatantis abiejų išdo komisijų sujungimą²⁸. Seimo posėdžių salėje kilusias aistras dėl išdo sujungimo kiek atvėsinò seniūnių įstatymo projektas, svarstyti pateiktas spalio 10 d., tačiau jau spalio 13 ir 14 d. sesijose vėl buvo grįžta prie Išdo komisijos įstatymo projekto. Išdo komisijų sujungimą aktyviai palaikė Lenkijos senatoriai bei pasiuntiniai ir tik vienas kitas Lietuvos atstovas. Tarp jų buvo ir minėtas respublikoniškosios reformos šalininkas rusoistas Mauricijus Pranciškus Karpis, 1791 m. spalio 13 d. kalboje teigęs, kad sukūrus vieną Mažosios ir Didžiosios Lenkijos bei Lietuvos atstovų valdomą finansų ministeriją tarp provincijų atstovų įsigalėtų tarpusavio kontrolė ir sveikas rungtyniavimas; atsirastų reali atskaitomybė Respublikos seimui, o iš to laimėtų visa šalis ir kiekviena atskira jos dalis²⁹. Tačiau gana greitai (matyt, ne be Lietuvos seiminės konfederacijos lyderio Kazimiero Nestoro Sapiegos įtakos) Žemaitijos pasiuntinys pakeitė nuomonę ir jau antrojo Išdo komisijos įstatymo projekto svarstymo metu (spalio 17 d.) jis, kartu su kitais Lietuvos atstovais, vieningai pasisakė už tai, kad būtų išlaikytos atskiros išdo komisijos. Tris dienas vyko intensyvios derybos, per jas Lietuvos pasiuntiniai sutiko su bendra Išdo komisija, bet iškėlė naujų reikalavimų: lygaus Karūnos ir Lietuvos atstovavimo; Lietuvai atskiro Išdo komisijos teismo ir atskiro valstybės kasos Vilniuje ir kad kas trečią dvi metį, kada Lietuvoje turi rinktis seimas, į Vilnių taip pat persikeltų ir karalius ir visi centro valdžios organai³⁰. Sutarimas tarp Lietuvos ir Lenkijos atstovų dėl išdų sujungimo buvo pasiektas dar po trijų dienų – spalio 20 d. Po šio susitarimo patvirtinimo nedelsiant buvo pereita prie

²⁸ Šmigelskytė-Stukienė, R. Nuo 1791 m. gegužės 3 d. iki spalio 20 d. ir po jos: Lietuvos ir Lenkijos valstybinių institucijų „suliejimo“ problema (Išdo komisijos pavyzdžiu). *XVII amžiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*. Vilnius, 2014, p. 128–147.

²⁹ Karpis, M. P. *Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio rinkiniai raštai*. Parengė D. Vilūnas. Vilnius, 2017, p. 40.

³⁰ Šapoka, Adolfas. Raštai, t. 2, p. 299–300; Šmigelskytė-Stukienė, R. Nuo 1791 m. gegužės 3 d. iki spalio 20 d. ir po jos. P. 128–147.

balsavimo dėl Abiejų tautų tarpusavio įsipareigojimo įstatymo priėmimo.

Priėmus Abiejų tautų tarpusavio įsipareigojimo įstatymą buvo įteisinti iš esmės visi Lietuvos seimo provincijos narių kelti reikalavimai dėl Lietuvos ir Lenkijos institucijų suliejimo sąlygų, išskyrus institucijų perkėlimo į Lietuvą klausimą. Buvo įteisinta modifikuota dvinarė Lenkijos ir Lietuvos Respublika, kurioje bendrose valstybinėse institucijose Lietuva buvo atstovaujama santykiu 1:1. Taip Ketverių metų seime nebuvo atsisakyta Liublino unijos idėjos. Priimdami spalio 20 d. dokumentą, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai, Andrzejus Zakrzewskio žodžiais, „palaipsniui sutiko su abiejų Respublikos dalių integracija, vis dėlto nepraradami – reikšminga dalimi – savosios valstybės atskirumo“³¹.

Ketverių metų seimo epocha ne tik sukūrė naują Lietuvos ir Lenkijos unijos turinį, bet ir iš esmės pakeitė kasdienį to meto visuomenės, visų pirma – bajoriškosios jos dalies – gyvenimą. Greta permainingų politinėje sistemoje vyko administraciniai pertvarkymai, įgyvendinta teismų sistemos reforma, kūrėsi naujos lokalinės savivaldos institucijos, pakilimą išgyveno miestai, atgavę ar naujai įgiję savivaldos teises. Reformos pasiekė tolimiausius valstybės kampelius ir buvo teigiamai sutiktos vietos bajorijos, ką parodė Lietuvoje sėkmingai praėję 1792 m. vasario seimeliai³².

Tačiau toks raidos scenarijus netenkinio konservatyviosios bajorijos, pasisakiusios prieš bet kokius valstybės sąrangos pokyčius ir konstitucinės monarchijos įtvirtinimą. Šia visuomenės dalimi netrukus pasinaudojo Rusija, 1792 m. pavasarį inspiravusi Targovicos

³¹ Zakrzewski, A. B. *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.) Prawo – Ustrój – Społeczeństwo*. Warszawa, 2013, s. 285. Žodis *valstybės* kursyvu išskirtas paties autoriaus.

³² Szczygielski, W. *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*. Łódź, 1994, s. 355–357; Šmigelskytė-Stukienė, R. Už ar prieš reformas: Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose 1789–1792 metais. *Istorija*. Mokslo darbai, t. 74, 2009 / 2, p. 13–21.

konfederaciją. Kuriant konfederaciją Lietuvoje, unijinių Lietuvos teisių atkūrimo reikalavimas buvo pasitelktas kaip Lietuvos bajorijos agitavimo prieš Ketverių metų seimo reformas priemonė, o priešiš-kumą reformoms turėjo sustiprinti absoliutizmo grėsmės, kylančios iš įvestos paveldimos monarchijos, eskalavimas.

1792–1793 m. konfederacija: unijinio ryšio atkūrimo akcentavimas

Siekiant konfederacijos tikslų buvo būtina atlikti tam tikrą „ideologinį“ darbą ir aktyviai formuoti viešąją nuomonę, pabrėžiant, kad Gegužės trečiosios konstitucija panaikino „pamatinės“ bajorijos ver-tybes – senąsias teises ir laisves, o tarp jų – ir Liublino unijos aktu garantuotas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teises bendroje vals-tybėje. Todėl akivaizdu, kad seimo priimti dokumentai, prieštaravę tokiai argumentacijai, buvo tiesiog apeinami. Reformoms priešišku bajorijos sąjungų – pavietų ir generalinių konfederacijų – priimtų dokumentų tyrimas parodė, kad nė viename iš sekant „Targovicos konfederacijos dvasia“ paskelbtų aplinkraščių nebuvo užsiminta apie 1791 m. spalio 20 d. Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo įstaty-mą. Tiek Lenkijos, tiek ir Lietuvos konfederacijos vadovybė šio do-kumento „nepastebėjo“, reikalaudamos „visiškai atstatyti unijines Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teises santykiuose su Karūna“. Būtent toks siekis buvo įrašytas į Targovicos konfederacijos aktą ir pakartotas Lietuvos generalinės Vilniaus konfederacijos akte. Kad taip buvo sąmoningai siekiama formuoti nuomonę, rodo priešingos stovyklos – konstitucinės monarchijos šalininkų, kartu pasisakusių už dvinarės valstybės išlaikymą – liudijimai. Antai Kauno pavie-to paseniūnis, Respublikos atstovybės Hagoje rezidentas Augusti-nas Middletonas su ypatingu džiaugsmu sutikęs žinią apie 1791 m. spalio 20 d. priimtą Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo įstaty-mą, vadino šį dokumentą „Lietuvos unija su karūna“ ir laiškuose

Stanislovui Augustui didžiavosi savo giminaičių bei bendrapiliečių išreikštu palaikymu reformoms ir Konstitucijai³³. Savo pasiryžimą neatsižadėti „Respublikos nepriklausomybės, visuomenės ir individo laisvės, žodžiu, gegužės 3 ir 5 d. Valdymo įstatymo, ir visų, jį lydinių įstatymų“³⁴ 1792 m. birželio 19 d. Gardine paskelbė 139 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos atstovai, tikėdamiesi, kad priešios tėvynei svarbios deklaracijos prisidės ir „šviesiausiosios Karūnos provincijos“³⁵. Gardino deklaracijos formuluotės rodo, kad jos autoriai priėmė ir suvokė konstituciją ne tik kaip gegužės 3 d. dokumentą, bet kaip visumą – kartu su kitais teisės aktais, apibrėžiančiais reformuotos valstybės funkcionavimą, tarp jų – ir Abiejų Tautų tarpusavio išipareigojimo įstatymą. Federacinės valstybės sanklodos, kaip realiai egzistuojančio fakto, liudijimu galime laikyti deklaracijoje išreikštą kreipimąsi Lietuvos vardu į Karūnos provincijų bajoriją. Tarp pasirašiusių Gardino deklaraciją buvo Tomas Vavžeckis, Antanas Tyzenhauzas, Tadas, Justinas, Karolis ir Antanas Narbutai, Ksaveras Giedraitis bei kiti³⁶.

Tačiau visiškai kitokios pozicijos laikėsi konfederacijos kūrėjai, akcentuodami ne konstituciją „lydinčių įstatymų“ paketą, bet tik 1791 m. Gegužės trečiosios konstituciją ir unijinių teisių sulaužymą. 1792 m. birželį kuriant pirmąsias vietines Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos sąjungas, Lietuvos teisių atkūrimas buvo vienas pagrindinių deklaruojamų tikslų. Pavyzdžiui, Livonijos vyskupo Juozapo Kazimiero Kosakovskio redaguotame Vilniaus vaivadijos konfederacijos akte buvo pabrėžta, jog dėl pastarojo seimo sprendimų „lietuvių tauta, iškilminga unijos sutartimi susieta su Lenkija, tapo

³³ Middletono laiškas Stanislovui Augustui, Haga, 1791 11 03. Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), f. Zbiór Popielów, 22, 105.

³⁴ Dokumento tekstas publikuotas: Wolański, A. *Wojna polsko-rosyjska 1792 roku*. Warszawa, 1996, s. 551–553.

³⁵ *Ten pat*, p. 553.

³⁶ Rolnik, D. O postawach szlachty litewskiej wobec konfederacji targowickiej w 1792 roku. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, t. 1 (2004), s. 73–95.

tarytum užkariauta provincija, reiškiančia ne daugiau, nei pavergtieji kraštai, nes mato palaipsniui sulaužytas visas savo teises ir į Lenkiją perkeltas magistratūras³⁷.

1792 m. birželio 25 d. paskelbtame Generalinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos akte Lietuvos ir Lenkijos unijinis ryšys buvo iškeltas į pirmą planą. Akto preambulė skelbė apie „unijos saitais su Lenkijos Karūna susietų lietuvių tautos piliečių ir bajorų teises, privilegijas, valdžios prerogatyvas, atstovavimo teisę tautos institucijose savame krašte ir vienodą svarbą bei reikšmę su Lenkijos Karūna“, kartu pažymint bendrą rūpinimąsi „visuotinu gėriu, krašto teisėmis ir laisvės dvasia“³⁸.

Greta deklaracijų ir manifestų ideologiniam poveikiui sustiprinti buvo pasitelktas ir atitinkamas ceremonialas – Lenkijos ir Lietuvos generalinių abiejų tautų konfederacijų sudarymo iškilmės, kurios turėjo plačiąjai visuomenei pademonstruoti Liublino unijos atnaujinimo aktą. Iškilmingas Lietuvos ir Lenkijos konfederacijų susijungimas įvyko 1792 m. rugsėjo 11 d. buvusioje Lietuvos Brastos (Bresto) jėzuitų bažnyčioje. 1792 m. paskelbtas konfederacijų susijungimo dienoraštis leidžia pažvelgti, kaip vyko unijos atnaujinimo ceremonija: „Suvažiavimo išvakarėse Brastos turgaus aikštėje buvo pastatytos palapinės, kuriose iškilmių dieną, jau 8 val. ryto rinkosi konfederatai. Aidint kariniams maršams į aikštę atvyko Lenkijos generalinės Targovicos konfederacijos maršalas Stanisławas Szcześny Potockis, o kiek vėliau – Lietuvos generalinės konfederacijos maršalas Aleksandras Sapiega. Maršalams pasisveikinus, konfederatai suėjo į bažnyčią. Konfederacijų vadovai į bažnyčią įėjo lydimi tarėjų ir dvarionų, nešančių maršalų lazdas ir skambant muzikai.

³⁷ Reszta Wstępu do Aktu Konfederacyi Woiewodztwa Wileńskiego. *Suplement do Gazety Warszawskiej*, 1792 08 08, nr. 63; Plačiau žr.: Šmigelskytė-Stukienė, R. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*. Vilnius, 2003, p. 137–141.

³⁸ *Akt konfederacyi Generalney wolney W.X. Litt.*, 1–2, *Suplement do Gazety Warszawskiej*, 8 sierpnia 1792, nr. 63.

Renginys prasidėjo Šventomis Mišiomis. Po mišių maršalai ir tarėjai užėmė savo vietas prie bažnyčios viduryje pastatytų stalų: Karūnos atstovai – dešinėje, Lietuvos – kairėje pusėje. Kunigui Sierakauskui (Sierakowski) pasakius šiai progai tinkamą pamokslą buvo perskai-tytas Unijos – Abiejų konfederacijų susijungimo – aktas. Išklausę akto susirinkusieji sušuko: „Sutinkame!“, po to kunigas Sierakauskas perskaitė karaliaus Stanislovo Augusto prisijungimo prie konfederacijos aktą. Pasirašius Unijos aktą susirinkusieji sugiedojo padėkos himną *Te Deum laudamus*³⁹.

Lietuvos ir Lenkijos konfederacijų susilieji mo aktas atspindėjo konservatyviosios respublikoniškosios krypties bajorijos ideologines nuostatas. Pagrindinis akcentas buvo kreipiamas į siekius atkurti respublikos valdymo modelį, dalies bajorijos suprantamą kaip valstybę, pačių bajorų laisva valia sudarytą, kurioje kiekvienas bajoras, nepaisant jo ekonominio pajėgumo ir padėties socialinėje hierarchijoje, turi teisę rinkti valdovą. Akte buvo skelbiama, kad „Jogailos pradėta, o Lenkijos karalių ir Lietuvos kunigaikščių Aleksandro ir Žygimanto Augusto sutvirtinta, abi tautos į vieną kūną sujungusi unija garantavo laisvą karalių elekciją ir visas kitas bajorijos laisves. Tačiau dabar, matydami visa tai sugriauta“, bajorai pajuto „reikalą naujai susijungti ir sulaužytą uniją sutvirtinti [...], kad sąmoksl o sunaikinta Respublika mūsų jėgomis būtų atstatyta“⁴⁰.

Ir iš tiesų, Lietuvos generalinė konfederacija realizavo visus „pažais to unijos“ atkūrimo tikslus: atskyrė sujungtas išdo ir karo komisijas ir sugrąžino jas į Lietuvą, vykdė savarankišką nuo Lenkijos konfederacijos politiką, taip pat į dvi dalis padalino nuo pat įsteigimo buvusią bendrą Tautinę Edukacinę komisiją. Tačiau pastebėsime, kad visuotinio Lietuvos bajorijos palaikymo dėl šios veiklos konfederacija nesulaukė. Iki karaliaus Stanislovo Augusto prisijungimo prie

³⁹ *Dyaryusz aktu złączenia się konfederacyi wolnych Obojga Narodów w Brześciu Litewskim*, 1792, l. 16.

⁴⁰ *Akt Unii czyli połączenia się Konfederacyi Obojga Narodów*, [Warszawa?] 1792.

Targovicos 1792 m. liepos 23 d. Lietuvoje konfederaciją palaikė tik nedidelė dalis paviųjų bajorijos⁴¹.

1793 m. birželį sušauktas Gardino seimas, įteisinęs antrąjį valstybės padalijimą, paskutiniaus darbo mėnesiais tapo forumu, kuriame buvo naujai iškeltas Lietuvos ir Lenkijos santykio klausimas.

Gardino seimas: Lietuvos institucijų atskirumo įtvirtinimas

1793 m. Gardino seimas, kaip ir prieš dvidešimt metų susirinkęs Varšuvos seimas, kaimyninių šalių kariuomenių spaudžiamas, turėjo patvirtinti valstybės padalijimą – „laisvanorišką“ teritorijų atidavimą užsienio agresoriams. Paradoksalu, bet padalijimo įteisinimo klausimą lydėjo besitęsianti skirtingų politinių grupuočių kova dėl tolesnio „apkarpytos“, „buferinės“ valstybės likimo, taip pat ir dėl būsimos jos valdymo formos. Greta Lietuvos konfederacijos lyderių, dar 1793 m. pradžioje įsitvirtinusių generalinėje Abiejų tautų konfederacijoje ir siekusių perimti seimo darbą į savo rankas (Simono Martyno ir Juozapo Kazimiero Kosakovskių, Ignoto Jokūbo Masalskio ir kitų), Gardino seimo forume palaispniui pozicijas sustiprino karaliaus rūmų grupotė, kėlusi tikslą ne tik išlaikyti kuo daugiau Ketverių metų seimo reformų, bet ir pertvarkyti valstybės administravimą bei finansus, centralizuoti valdymą, padėti pagrindus ekonominiam Respublikos modernizavimui. Šiems planams oponavo tiek Lietuvos konfederacijos lyderiai, tiek ir Lietuvos senatoriai bei pasiuntinių rūmų nariai, priklausančios rūmų grupuotei ir iš esmės palaikantys valstybės modernizavimo idėją. Lietuvos atstovai reikalavo įstatymais įtvirtinti dualistinį Abiejų Tautų Respublikos modelį. Kaip ir Ketverių metų seime, taip ir Gardino seime Lietuvos ir Lenkijos unijos klausimas į pirmą planą iškilė svarstant Iždo komisijos įstatymo projektą, atspindintį Stanislovo

⁴¹ Šmigelskytė-Stukienė, R. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla*, p. 160–161 ir kt.

Augusto siekius centralizuoti finansų valdymą. 1793 m. rugpjūčio 27 d. seimo sesijoje Lietuvos didysis išdininkas Mykolas Kleopas Oginskis, „laikydamasis pilietiškumo kaip Lietuvos provincijos narys“, pateikė įstatymo pakeitimo projektą ir pageidavo, „kad kiekviena provincija išlaikytų savo išdus“⁴². Bendrų Lietuvos ir Lenkijos institucijų sudarymui taip pat priešinosi Lydos pavieto pasiuntinys Aleksandras Narbutas, rugpjūčio 27 d. seimo sesijoje pabrėžęs, kad „skaitas 1775 m. įstatymus ir juose matąs atskiras Lietuvos provincijos išlaidas“, todėl „savo nuodėme laikytų, jei leistų sujungti išdus į vieną“⁴³.

Lenkijos karalystės parlamentariai stengėsi paveikti Lietuvos atstovus, įtikinti juos centralizavimo būtinybe. Antai Ružano pasiuntinys seime Józefas Młodzianowski gynė Lenkijos interesus tvirtindamas, kad „nors Karūnos unija su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste ir įtvirtino atskiras prerogatyvas, visada tas pat buvo būti lietuviu ar lenku, nes visada [vieni ir kiti] buvo vienos tėvynės sūnūs“. Siekdamas pademonstruoti lenkų ir lietuvių ryšių glaudumą jis tvirtino esąs pasiryžęs vadintis „lietuviu“: „Ir nors tada Karūną sudarė dvi provincijos, o dabar, dėl padalijimų ji dalies neteko, mes, Karūnos piliečiai, būdami labai negausūs, patys eisime į Lietuvą. Ir jeigu lietuviais vadinamės, tegu lietuviai nuo mūsų, kaip nuo savo bendrapiliečių, nesiekia atsiskirti“⁴⁴.

Tokiam unijos klausimo eskalavimui neliko abejingas Livonijos vyskupas Juozapas Kazimieras Kosakovskis, pabrėžęs, jog „pati unija yra ne kas kita, kaip tautos sutartis su tauta, kurios laikytis galiausiai privalo. Todėl nereikalingi yra tokie akcentai svarstant svarbius klausimus, nes čia niekas apie atsiskyrimą nekalba, o tik pateikia visiškai nekaltą papildymą, kuris privalo būti priimtas, nepaisant to, kad [pateiktas] kurio tai Lietuvos provincijos pasiuntinio, o ne garbingo jos ministro“⁴⁵. Lydos

⁴² 1793 m. rugpjūčio 27 d., 51 seimo sesijos dienoraštis. Cituojama pagal: Šmigelskytė-Stukienė, R. Liublino unija: idėjos tęstinumas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijose Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu, p. 362.

⁴³ *Ten pat.*

⁴⁴ *Ten pat.*

⁴⁵ *Ten pat.*

pavieto pasiuntinys A. Narbutas suskubo seimui priminti Lietuvos ir Lenkijos santykių bei išdo istoriją: „Lietuvos provincija su savo laisvėmis, teisėmis ir privilegijomis su Karūna jungėsi ir nuo neatmenamų laikų Lietuvos provincija savo atskirą išdą turėjo. Ir tik praėjęs seimas abiejų tautų išdus sujungė, o Targovicos konfederacija vėl juos atskyrė, įtvirtindama atskiras komisijas. Be to, Lietuvos išdas turi 1776 m. įstatymu nustatytas savo išlaidas“, – atkreipė dėmesį A. Narbutas savo kalboje⁴⁶. Audringi pasisakymai seime ir vieninga Lietuvos senatorių ir pasiuntinių pozicija davė apčiuopiamų rezultatų: seimas priėmė įstatymą dėl dviejų išdo komisijų – Karūnos ir Lietuvos – įsteigimo⁴⁷.

Lietuvos atstovų laikysena lėmė, kad 1793 m. Gardino seime buvo įtvirtintas dualistinis valstybės modelis. Seimo priimtos kardinalinės teisės iš esmės nesiskyrė nuo įstatymų, priimtų 1569 m., 1768 m. ir 1775 m., kuriuose buvo skelbiama, kad Lenkija ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė sudaro vieną ir nedalomą amžinai sujungtą kūną – Abiejų Tautų Respubliką, kurioje „visos teisės ir privilegijos, o būtent tos, kurias turėdamos į Respubliką provincijos susijungė, privalo būti išlaikytos“⁴⁸. Vidinė federacinė Respublikos struktūra išliko nepakitusi, išskyrus tai, kad iki antrojo padalijimo teritorinių netekčių iš dviejų provincijų – Didžiosios ir Mažosios Lenkijos sudaryta Karūna tapo viena lyte Lenkijos provincija.

1569 m. Liublino seime įtvirtintas valstybinis Lietuvos ir Lenkijos ryšys iš esmės išliko nekeistas iki paskutinių Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo metų.

Išvados

1. Lenkijos ir Lietuvos unijos išsaugojimo siekiai buvo bendri visai

⁴⁶ *Ten pat*, p. 363.

⁴⁷ *Volumina Legum*, t. 10: *Konstytucje Sejmu Grodzieńskiego z 1793 roku*, Poznań, 1952, s. 211.

⁴⁸ *Ten pat*, p. 110–111.

Lietuvos bajorijai, nepriklausomai nuo to, kokiai politinės minties srovei jie atstovavo.

2. 1791 m. Gegužės trečiosios konstitucijos priėmimas buvo aki-vaizdi Lietuvos atstovų nuolaida, priimta įvertinus sudėtingą visos valstybės situaciją. Šios nuolaidos rezultatas buvo kompromisas, pasiektas 1791 m. spalio 20 d., kai buvo priimtas Abiejų Tautų tarpusavio garantijos įstatymas, naujai įtvirtinęs unijinį Lietuvos ir Lenkijos ryšį.

3. 1792 m. konfederacijos kūrėjai, ignoruodami 1791 m. spalio 20 d. įstatymą, deklaravo atkuriantys Liublino unijos aktu nustatytus Lietuvos ir Lenkijos santykius bei sugražinantys visų Lietuvos institucijų atskirumą. Praktiškai eita netgi toliau – atskirtos nuo pat įsteigimo buvusios bendros institucijos.

4. Lietuvos atstovų pastangų dėka 1793 m. Gardino seime buvo įtvirtintas dualistinis valstybės modelis.

THE ISSUE OF THE SUSTAINABILITY OF THE UNION OF LUBLIN IN THE FACE OF THE CENTRALISATION OF THE STATE: POSITION OF THE LITHUANIAN NOBILITY (DURING THE PERIOD BETWEEN THE FOUR-YEAR SEJM AND THE GRODNO SEJM)

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Summary

Keywords: Union of Lublin, Polish–Lithuanian Commonwealth, centralisation, constitutional monarchy, Four-Year Sejm (1788–1792), confederation, Grodno Sejm of 1793.

The article reveals the position of the nobility of the Grand Duchy of Lithuania representing different trends of political thought toward the union with the Kingdom of Poland in the midst of the intensive processes of centralisation

taking place in the state. The analysis focuses on the period of 1788–1793, which was marked by significant changes in the governance of the state: (1) the period of the Four-Year Sejm (1788–1792), which adopted the Constitution of 3 May 1791 and the Reciprocal Guarantee of Two Nations of 1791; (2) the activities of the General Confederation of the Two Nations of 1792–1793 having abolished the reforms enacted by the Four-Year Sejm; and (3) the period of the activity of the last Sejm of the Polish–Lithuanian Commonwealth, which was held in Grodno in 1793 and sought to return *status quo* to the relations between Poland and Lithuania. The article does not cover the ideas brought forward during the Uprising of 1794 and the division between Lithuanian and Polish military leaders, which came to the fore in its course.

The analysis of historiography and the sources of the period under discussion leads to the conclusion that, in the final decades of the 18th century, the aspirations for the preservation of the Polish–Lithuanian union were shared by the entire Lithuanian nobility irrespective of

political views. The adoption of the Constitution of 3 May 1791 was a significant concession of Lithuanian representatives made because of the complicated situation throughout the entire state. The result of this concession was the compromise reached on 20 October 1791. The Reciprocal Guarantee of Two Nations passed by the Sejm re-established the union of Lithuania and Poland. However, the founders of the Confederation of 1792, ignoring the Reciprocal Guarantee of the Two Nations, declared the restoration of Lithuanian–Polish relations established by the Union of Lublin and the return of the separation of all institutions of Lithuania. In practice, the confederates went even further: the institutions, which had been integrated since the establishment of the union, were separated. This policy reflected the programme of the conservative pro-Russian republicans of the Grand Duchy of Lithuania. Thanks to the efforts of the Republican Reformers representing the Grand Duchy of Lithuania, a dualistic model of the state was established in the Grodno Sejm of 1793.

Iteikta 2020 m. lapkričio 24 d.